

Vnútorne a vonkajšie hranice slovenského jazyka:

Slovenčina ako národný jazyk a jazyk diaspóry

Miroslav Dudok

(Univ. of Novi Sad / Comenius Univ.)

Krátky obsah: Úvod. Výskum otázky hraníc v slovenskom jazyku. Charakter hranice medzi jazykmi a v jazyku. Pluricentrický charakter modernej slovenčiny. Zahraničná slovenčina. Záver.

Úvod 1. Jazykové hranice slovenčiny prekračujú zemepisné hranice Slovenska. 2. Hranice slovenčiny nie sú presne určené ani v rámci administratívno-právnych a štátnych hraníc.

1. Slovenský jazyk ako štátny jazyk na Slovensku (49,035km² v Strednej Európe), v susedných krajinách v Česku, Poľku, Ukrajine, Maďarsku, Rakúsku ako aj v Srbsku, Rumunsku, Chorvátsku atď. ako menšinový jazyk. V zahraničí, vo viacej ako 30 krajinách (Dudok 2008) žije asi 2,6 milióna Slovákov (Sprievodca 2001).
2. V Slovenskej republike žije 5,3 milióna občanov: 85% Slovákov, okolo 10% Maďarov, 4,6% Rómov, 0,2% Rusínov. Medzi tradičné národnostné menšiny patria Česi, Poliaci, Nemci, Bulhari, Chorváti, Srbi a po osamostatnení Slovenska evidujeme aj okolo 15 tisíc dlhodobo žijúcich cudzincov, a na Slovensku sa používajú aj mnohé nomádske jazyky.

1. Výskum otázky hraníc v slovenskom jazyku

V slovenskej jazykovede sa otázke hraníc slovenčiny nevenovala systematická pozornosť. V minulosti sa otázkou jazykovej hranice v slovenčine zaoberala hlavne porovnávacia jazykoveda (orientovaná na vývin a pôvod slovanských, resp. ešte v širšom zábere, na vývin indoeurópskych jazykov), typologická a kontrastívna lingvistika

2. Charakter hranice medzi jazykmi a v jazyku

Hranice slovenského jazyka určujú viaceré aspekty, genetický, typologický, areálový a pod., čím nadobúdajú nie charakter ostrej hranice, ale skôr pohyblivej hranice, ktorá sa mení vo vývinovom aj komunikačnom priestore.

Geneticky slovenčina patrí medzi západoslovanské jazyky (spolu s poľštinou, kašubčinou, češtinou a hornou a dolnou lužickou srbčinou), ale uchováva aj južnoslovanské prvky. Napr. v slovenčine je za psl. *tort/ tolt je - trat, tlat (*rakya, lakeť*), v češtine je *rokya, lokeť*, v poľštine *rokita, lokiec*.

Typologickými charakteristikami sa slovenčina radí medzi flektívne jazyky. Najvýraznejšie to dokumentuje morfológický potenciál slovenčiny: *píšem* (1. os. sg. PREZ), *napišem* (1. os. sg. FUT), kým geneticky blízke jazyky, napr. chorvátčina alebo srbčina to riešia analytickými prostriedkami: *ja ću da napišem* (srb.), *ja ću napisati* (chorv.). Avšak vo svojej jazykovej štruktúre pozná aj mnohé prvky analytických jazykov, prvky polysyntetických jazykov (*jednoizbový, samoliečba, veľkomesto* atď.). Hranice jazyka ovplyvňuje aj **areálový aspekt** (napr. uvedené znaky polysyntetizmu, ako aj mnohé iné, vo veľkej miere sú prítomné v okolitých stredoeurópskych jazykoch, v češtine, nemčine, maďarčine atď.). V rámci euroareálu slovenčina je charakteristická tým, že predstavuje kultúrne hraničné pásmo medzi Východom a Západom, čo sa odzrkadľuje hlavne v lexikálnom systéme.

Moderná slovenčina je vnútorne členitá, funkčne diferencovaná a v súhrne svojich zložiek predstavuje zložitý a dynamický sociálno-komunikačný systém (Bosák red. 1998: 9) s osobitnou realizáciou vlastnej jazykovej **endosféry** na jednej strane a na druhej strane je to samostatný jazyk, v ktorom sa zrkadlí vonkajšia realita, realita početných iných jazykov, ktoré napáďajú zmyslom jazykovú **exosféru** slovenčiny. Najviditeľnejšie sa toto napätie medzi endosférou a tendenciou tvoriť slová z vlastných zdrojov a exosférou a tendenciou po internacionalizácii prejavuje v slovnej zásobe, resp. v synonymizácii. Bohatým zdrojom jazykových informácií tohto druhu je Synonymický slovník slovenčiny *hádko - škriepka - spor - priek* - kniž. *incident - konflikt* atď. (SSS 1995). V lexikálnych a jazykových rámcoch (hraniciach) je však obsiahnutý aj

ekolingvistický rozmer (v rámci demokratizácie slovenčiny akceptuje sa komfortný jazyk porí ostatných varietách) a **lingvoestetický** rozmer existenčnej motivácie takýchto prostriedkov v slovenčine.

Slovenčina ako zložitý a členitý etnosignifikačný a dynamický sociálno-komunikačný systém. Z územného stanoviska ju charakterizujú tri veľké nárečové oblasti, **západoslovenské, stredoslovenské a východoslovenské nárečia** (Krajčovič 1974). Koncom 18. a začiatkom 19. storočia na báze západoslovanského nárečia a idiolektu trnavského katolíckeho duchovenstva bola **slovenčina kodifikovaná** ako spisovný jazyk. Evanjelici, Ľudovít Štúr a štúrovci, roku 1843 kodifikovali modernú slovenčinu na stredoslovenskom základe. Pred kodifikáciou slovenčiny okrem nárečových podôb na území dnešného Slovenska plnohodnotne fungovala aj kultúrna východná, stredná a západná slovenčina. Paralelne so slovenčinou **funkciu spisovného jazyka slovenskej inteligencie plnila latinčina, staroslovienčina, prvý spisovný jazyk Slovanov, čeština, nemčina** a iné jazyky.

Početné prevzatia sú z latinčiny (*škola, kostol, košeľa*), nemčiny (*grunt, štát; nár. richtovať, pucovať, profes. šteker, letlampa*), francúzštiny (napr. na formant *-áž, -ér: blamáž, reportáž; adaptér, masér, montér*), taliančiny (*pianissimo, adagio*), z ruštiny, ale aj výrazy sprostredkované japonskou kultúrou (*džudo, džudžicu, jen, haiku, tanka, samuraj, suši, šitake*). V súčasnosti do slovenčiny prenikajú hlavne anglicizmy, v 70. rokoch (*blues, folk, pop, rock, tinedžer, kemping, stres, trend, vikend, supermarket*) a na rozhraní 20. a 21. storočia *kliring, díler, triler, skener, skín (skínhed), broker, bilbord, wokshop* atď. (Bosák ed. 1998: 45).

Niektoré anglicizmy sú aktívne iba v zahraničnej slovenčine, hlavne v slovenskej diaspóre v Anglicku, v Amerike, v Austrálii, ale aj vo Vojvodine. Vo verejnej a masmediálnej komunikácii Slovákov vo Vojvodine (Srbsko) sa bežne používa výraz *brend*. Na Slovensku sa ujal domáci výraz *ochranná známka*.

Neostrú, pohyblivú hranicu slovenčiny určujú variety (spisovná – nespisovná atď.), typy komunikácie (I. celospoločenská komunikácia, II. bežná komunikácia, III. regionálna komunikácia, IV. skupinová komunikácia, V. rodinná komunikácia, VI. konfesijná komunikácia) a osobitné komunikačné sféry podľa príslušných činností (1. hospodárska činnosť, 2. spoločenská a politická činnosť (vrátane správnych orgánov, súdnictva, armády), 3. výrobná činnosť, 4. veda a popularizácia vedy, 5. masová informácia, 6. organizovaná výuka, 7. každodenný život, 8. umelecká literatúra, 9. estetické pôsobenie (divadlo, film, televízia a pod.), 10. ústna slovesnosť, 11. osobná korešpondencia (Bosák 1990, Bosák ed. 1998: 103-104).

3. Pluricentrický charakter modernej slovenčiny

Slovenčina sa okrem na území dnešného Slovenska už takmer tri storočia vyvíja aj v zahraničných slovenských enklávach, kde má status menšinového jazyka. Odrazilo sa to hlavne na lexikálnej norme, ale aj v iných rovinách jazyka. Napr. v dolnozemskej slovenskej enklávach sa bežne rozlišuje *dyòà (Citrus vulgaris) - melón*, v dialekte *gerega (Melo cucumis)*. Na Slovensku v bežnej komunikácii je cukrový *melón – červený melón* (Dudok 2008).

4. Zahraničná slovenčina

Slovenčina sa používa v zahraničí ako **enklávny i diasporálny jazyk**. Enklávny jazyk je výsledkom vývinu európskej geopolitickej situácie od 18. do 20. storočia: Po tereziánskych a jozefínskych reformách a rozpade Osmanskej ríše v južnej Panónii vznikli silné slovenské ostrovy (na Dolnej zemi: v Maďarsku, v Srbsku, Rumunsku), po roku 1918 aj v Poľsku, na Ukrajine a inde.

V takmer tridsiatich zámorských a západných krajinách sa v 20. storočí formovala slovenská diaspora. V súčasnosti zahraničná slovenčina má prevažne diasporálny charakter.

Záver: Hranice slovenského jazyka sú heterogénnej povahy. Môžu byť vnútorné a vonkajšie. Predstavujú prirodzenú danosť slovenčiny a také, prirodzené, by podľa nás mali aj zostať.

A **celkom na záver**, dovoľte mi, aby som vyjadril úprimné pod'akovanie mojim japonským priateľom, kolegom a usporiadateľom tohto seminára za možnosť zúčastniť sa na takomto jednom vedeckom podujatí a prezentovať otázku hraníc slovenčiny.

Bibliografia

- BOSÁK, Ján, 1990, *Skúmanie jazyka ako sociálno-komunikačného systému*. In: *Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii*. Red. J. Bosák. Bratislava, s. 75 - 84.
- BOSÁK, Ján ed., 1998, *Slovenský jazyk. Najnowsze dzieje języków s³owiańskich*. Opole.
- BOTÍK, Ján 2007, *Etnická história Slovenska. K problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov*. Bratislava.
- CALVET, Luuis-Jean 1995, *La guerre des langues et les politiques linguistiques*. Paris: Payton 1987. *Rat medju jezicima*. Prev. M. Džunjiæ-Drinjkoviæ. Beograd: XX vek 1995.
- CRYSTAL, David 2000, 2003: *Language death*. Cambridge: Cambridge University Press 2000. *Smrt jezika*. Prev. A. Bajazetov-Vučenov. Beograd: XX vek 2003.
- DORIAN, N. 1981, *Language Death. The Life Cycle of a Scottish Gaelic Dialect*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- DRESSLER, Wolfgang U. 1999, *Smrt' jazykov*. In: *Slovenčina v kontaktoch a konfliktoch s inými jazykmi*. Ed. S. Ondrejovič. Sociolinguistica Slovaca 4. Bratislava: Veda, s. 23–42.
- DUDOK, Miroslav 1995, *Jazyková situácia a členenie slovenčiny v juhoslovanskej Vojvodine*. In: *Sociolingvistické aspekty vývinu slovenčiny*. Sociolinguistica Slovaca 1, Bratislava, s. 216 - 226.
- DUDOK, Miroslav 2000, *Spoločenský diskurz a kontaktné jazyky*. In: *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov* 16-18. Nový Sad, s. 63 - 70.
- DUDOK, Miroslav, KOVAĚKA, Miloš (ed.) 2004, *Juraj Ribay. Život a dielo*. Martin - Bratislava 2004.
- DUDOK, Miroslav 2008, *Zachránený jazyk. State o enklávnej a diasporálnej slovenčine*. Nadlak.
- ĽUROVIĚ, Ľubomír 1990, *Slovenčina ako jazyk diaspory*. In: *Zahraniční Slováci a materinský jazyk*. Zost. F. Bielik a C. Baláž. Martin, s. 126 - 131.
- KLOSS, Heinz 1978, *Die Entwicklung neuer germanischer Kultursprachen ssit 1800*. Düsseldorf.
- KRAJĚOVIĚ, Rudolf 1974, *Slovenčina a slovanské jazyky*. Bratislava.
- MIKO, František 1989, *Aspekty lretárneho textu*. Nitra.
- MUHR, Rudolf 1996, *Österreichisches Deutsch Kennenlernen*. Graz.
- MYJAVCOVÁ, Mária 1985, *Súčasné vývinové tendencie v spisovnej slovenčine v Juhoslávii*. In: *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov* 6-7, 1984-1985, s. 5–70.
- MYJAVCOVÁ, Mária 2009, *Slovenská jazyková čítanka. O slovenskom jazyku vo Vojvodine*. Báčsky Petrovec.
- NÁBĽKOVA, Mira 2007, *"Ale v česštini bych to rád taky."* Slovensko český preklad ako predmet vyjednávania v internetovej komunikácii. In: *Ěština a slovenština: Vzájemné vztahy, rok 2007*. Jazykoïdné aktuality XLIV. Praha, s. 54 – 78.
- ONDREJOVIĚ, Slavomír 1999, *Z výskumu etno-jazykovej situácie Slovákov v Rakúsku*. In: *Slovenčina v kontaktoch a konfliktoch s inými jazykmi*. Sociolinguistica Slovaca 4. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava, s. 45–59.
- PATRÁŠ, Vladimír, 1995, *Sociolingvistický profil bežnej hovorenej komunikácie v Banskej Bystrici (90. roky)*. In: *Sociolinguistica Slovaca*, zv. 1. Sociolingvistické aspekty výskumu slovenčiny. Red. S. Ondrejovič, M. Šimková. Bratislava, s. 119 - 131.
- PAULINY, Eugen 1963, *Fonologický vývin slovenčiny*. Bratislava.
- PAULINY, Eugen 1983, *Dejiny spisovnej slovenčiny od najstarších čias po súčasnosť*, Bratislava.
- SLANĚOVÁ, Dana - SOKOLOVÁ, Miloslava 1994, *Variety hovorovej podoby slovenčiny*. In: *Studia Academica Slovaca*, zv. 23. Red. J. Mlacek. Bratislava, s. 225 - 240.
- SLOBODA, Marián 2004, *Jazyk národnostnej menšiny, idiolektne siete a biografie (Slováci v chorvátskom Iloku)*. Slovenská reč, roč. 69, č. 1, s. 15–36.
- Sprievodca slovenským zahraničím* 2001. Zost. Ľ. Bartalská. Bratislava.
- SSS 1995, *Synonymický slovník slovenčiny*. Red. M. Pisarčíková. Bratislava.
- ŠATAVA, Leoš 1994, *Národnostní menšiny v Evropi. Encyklopedická pøiručka*. Praha.
- VRANOVSKÝ, Pavel a kol. 2001, *Slovenskosť v multikulturálnom svete*. Praha.
- www.uszz.sk/poctyaodhady.htm